

Διαπολιτισμικά στοιχεία στο βιβλίο του Δ. Χατζής: *Το Διπλό Βιβλίο*

Λαζαρίδου Μαρία

Δασκάλα, κάτοχος μεταπτυχιακού τίτλου στη διαπολιτισμική εκπαίδευση

1. Εισαγωγή

Η μετανάστευση των Ελλήνων στη Γερμανία βρήκε τη λογοτεχνική της έκφραση σε έργα συγγραφέων της μεταναστευτικής λογοτεχνίας.

Ο Δ. Χατζής είναι ένας γνωστός μετανάστης-συγγραφέας της πρώτης γενιάς, ο οποίος στο βιβλίο του *Το Διπλό Βιβλίο* ασχολήθηκε με το θέμα της μετανάστευσης των Ελλήνων στη Γερμανία και τις επιδράσεις της.

Επειδή το *Διπλό Βιβλίο* είναι κείμενο της μεταναστευτικής λογοτεχνίας και θεωρείται από τα πρώτα παραδείγματα λογοτεχνικής ενασχόλησης με το θέμα μετανάστευση, ερευνάται η διαπολιτισμική του δυναμική, η οποία προκύπτει από τη λογοτεχνική διαμόρφωση του βιβλίου. Με άλλα λόγια, ερευνάται πώς το βιβλίο ασχολείται με τη σχέση ανάμεσα στο «ξένο» και στο «δικό» μου.

Η θέση μου είναι ότι το βιβλίο έχει μία διαπολιτισμική δυναμική, γιατί ξεπερνά πολιτισμικά σύνορα και ασκεί πολιτισμική κριτική. Το γεγονός ότι το βιβλίο σηματοδοτεί υπερβάσεις είναι μία ένδειξη για την ύπαρξη πολιτισμικών στοιχείων σ' αυτό.

Για την έρευνα των διαπολιτισμικών στοιχείων θα στηριχτώ στα τρία κριτήρια για τη διαπολιτισμικότητα στα λογοτεχνικά κείμενα από το μοντέλο της Μπλιούμη, τα οποία θα αναφέρω και θα εξηγήσω στο τέταρτο κεφάλαιο.

Προηγουμένως θα διευκρινίσω τους όρους *μεταναστευτική λογοτεχνία* και *διαπολιτισμός* και θα αναφέρω τη σχέση του *Διπλού Βιβλίου* με τους όρους αυτούς.

Στο τέταρτο κεφάλαιο θα αναφερθώ περιληπτικά στο περιεχόμενο του βιβλίου.

Στο πέμπτο κεφάλαιο θα παρουσιάσω τη μέθοδο της έρευνάς μου και θα περιγράψω με σαφήνεια τα κριτήρια για τη διαπολιτισμικότητα από το μοντέλο της Μπλιούμη.

Στο έκτο κεφάλαιο θα παραθέσω μία ενδεικτική ανάλυση του βιβλίου για την εύρεση των διαπολιτισμικών στοιχείων, την οποία και θα αιτιολογήσω.

2. Μεταναστευτική λογοτεχνία

Η αρχή της μεταναστευτικής λογοτεχνίας, που ξεκίνησε ως λογοτεχνία των μεταναστών και μετονομάστηκε λογοτεχνία για τη μετανάστευση, μεταναστευτική λογοτεχνία και, τελικά, διαπολιτισμική λογοτεχνία, τοποθετείται χρονολογικά στα 1960.

Δύο κυρίως λόγοι συνέβαλαν στη δημιουργία της: (1) Ο εξαναγκασμός για μετανάστευση εξαιτίας των πολιτικο-οικονομικών συνθηκών της πατρίδας. (2) Η λεγόμενη «πετρελαϊκή κρίση» του 1973, η οποία σταμάτησε την οργανωμένη με διακρατικές συμφωνίες εισροή οικονομικών μεταναστών και έφερε στην επιφάνεια το πρόβλημα ένταξής τους στην κοινωνία των χωρών υποδοχής¹.

Η λογοτεχνία της μετανάστευσης οφείλει την ύπαρξή της στους μετανάστες οι οποίοι έγραφαν για να ανακοινώσουν τις πολιτικο-οικονομικές εμπειρίες που είχαν στην ξενιτιά. Στην αρχή μερικοί συγγραφείς-μετανάστες έγραφαν στη μητρική τους γλώσσα, γιατί δεν γνώριζαν την ξένη γλώσσα. Η Zielke-Nadkarni αναφερόμενη σ' αυτούς τους συγγραφείς, που έγραφαν στη μητρική τους γλώσσα, τονίζει ότι πλουτίζουν τη γερμανική γλώσσα με ξένες εικόνες και με νέες γλωσσικές δημιουργίες.² Συγγραφείς της δεύτερης και τρίτης γενιάς μεταναστών γράφουν κυρίως στα γερμανικά. Οι μετανάστες-συγγραφείς της ομάδας του «Νότιου Ανέμου»³ έγραφαν συνειδητά στα γερμανικά, για να μπορούν να επικοινωνήσουν με τους Γερμανούς συμπολίτες τους και με ανθρώπους από διάφορες γλωσσικές μειονότητες, παρά τον κίνδυνο μιας γλωσσικής και πολιτισμικής τους αποξένωσης.⁴

Οι πιο πολλοί συγγραφείς προτιμούσαν να γράφουν ποιήματα, διηγήματα και παραμύθια, που δημοσιεύονταν σε μικρούς εκδοτικούς οίκους. Από το 1980 και μετά εκτός από τα έργα μεταναστών-συγγραφέων υπάρχουν και έργα αυτοχθόνων με δικές τους εκδόσεις.⁵

Συγγραφείς και εκδότες αγωνίζονται ενάντια στο μίσος για τους ξένους, ασκούν κριτική στην κυβέρνηση της Γερμανίας για τα δικαιώματα των μεταναστών και τάσσονται υπέρ μιας ίσης πολιτικής και πολιτισμικής μεταχείρισης των μεταναστών και των απογόνων τους.

Τα θέματα της μεταναστευτικής λογοτεχνίας είναι ποικίλα. Πολυάριθμα κείμενά της ασχολούνται με τα θέματα πατρίδα, νοσταλγία για την πατρίδα, επαναπατρισμός κ.λπ. Συχνά χρησιμοποιούνται μεταφορές, για να δείξουν την πατρίδα και την ξενιτιά. Έτσι, λοιπόν, ήλιος και ζέστη σημαίνουν πατρίδα, ενώ αντίθετα κρύο σημαίνει ξενιτιά.⁶

1. Πρβλ. Chiellino 2000, σ. 51.

2. Πρβλ. Zielke-Nadkarni, 1993, σ. 48.

3. Franko Bioneli, Jusut Baoum, Ratik Schaum 7 Suleman Tautia.

4. Πρβλ. Biondi/Schuami, 1981, σ. 134.

5. Πρβλ. Frederking, 1985, σ. 31.

6. Πρβλ. Krems, 1990, σ. 52.

Σε κείμενα της λογοτεχνίας και σε ποιήματα για τη μετανάστευση αναφέρονται, επίσης, οι δυσκολίες που προκύπτουν εξαιτίας της άγνοιας της ξένης γλώσσας.⁷

Η ταυτότητα του μετανάστη, η απώλεια της πολιτισμικής του ταυτότητας, η σύγχυση των ταυτοτήτων είναι σημαντικά θέματα της λογοτεχνίας των μεταναστών. Ο εργασιακός χώρος είναι, επίσης, ένα συχνό θέμα της λογοτεχνίας της μετανάστευσης. Στα κείμενά της περιγράφονται τα προβλήματα που παρουσιάζονται εξαιτίας της αλλαγής από μία αγροτική σε μία βιομηχανική κοινωνία.⁸ Συχνά αναφέρονται οι δυσκολίες που παρουσιάζονται για την αλληλοκατανόηση και τον αλληλοσεβασμό των ανθρώπων με διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο με τους Γερμανούς.

Το *Διπλό Βιβλίο* του Δ. Χατζή είναι ένα κείμενο της μεταναστευτικής λογοτεχνίας, γιατί σχετίζεται με τη μετανάστευση. Το μυθιστόρημα δεν περιορίζεται μόνο στην αναφορά στην κοινή μοίρα των Γερμανών και των Ελλήνων εργατών, αλλά αναδεικνύει και το πρόβλημα του *ξεριζωμού* και τις δυσκολίες ένταξης ενός νέου Έλληνα μετανάστη στη γερμανική κοινωνία.

3. Τι είναι διαπολιτισμός

Στη σύγχρονη εποχή της παγκοσμιοποίησης και των συνεχών μεταναστευτικών ρευμάτων οι όροι πολυπολιτισμός, διαπολιτισμός και πολιτισμικός υβριδισμός δεν είναι απλώς όροι που χρησιμοποιούνται πάρα πολύ, αλλά ένα σύμπλεγμα εννοιών που αντανακλούν μια υπάρχουσα κατάσταση.⁹

Τι ακριβώς, όμως, είναι ο διαπολιτισμός και ποιος ιδιαίτερος ρόλος προσδίδεται στην πρόθεση *διά*;

Πριν να απαντήσω σε αυτές τις δύο ερωτήσεις, θεωρώ ότι είναι σκόπιμο να διευκρινίσω τον όρο *πολιτισμός*, γιατί διαφορετικά δεν θα είναι δυνατή η κατανόηση του διαπολιτισμού. Για τη διαλεύκανση του όρου *πολιτισμός* θα χρησιμοποιήσω διεπιστημονικές γνώσεις, απόψεις και ορισμούς κυρίως από τις περιοχές των επιστημών της λογοτεχνίας και του πολιτισμού. Είναι σαφές ότι για μία τόσο απλή αλλά και συγχρόνως τόσο δύσκολη ερώτηση, *τι είναι πολιτισμός*, επιβάλλεται να παρουσιαστούν διεπιστημονικές απόψεις και ορισμοί ή και, καλύτερα, να συγκριθούν.

Κατά τα τέλη του 18ου αιώνα ο όρος «πολιτισμός» στη γερμανική του χρήση είναι στενά συνυφασμένος με τη μόρφωση, που ήταν προνόμιο των πλουσίων. Ο Bausinger τονίζει ότι ο *πολιτισμός* στη γερμανική του χρήση είναι ένα είδος παρακαταθήκης, που σχηματίστηκε στο παρελθόν από την ελίτ της γερμανικής κοινωνίας και με αυτή συνεχίστηκε. Ο πολιτισμός στη γερμανική του χρήση δεν περιλαμβάνει, π.χ., μυθιστορήματα του τύπου ευρείας κυκλοφορίας, αλλά περιορί-

7. Rosch, 2000, σ. 379.

8. Πρβλ. Zielke-Nadkarni, 1993, *Migrations* σ. 54.

9. Πρβλ. Bronje / Marius, 1997, σ. 28.

ζεται σε ορισμένες «υψηλού επιπέδου» περιοχές, όπως, π.χ., αυτές της τέχνης.¹⁰

Στην τελευταία δεκαετία του 20ού αιώνα το εύρος του πολιτισμού μεγαλώνει. Έτσι, λοιπόν, εκτός από τη λογοτεχνία, την τέχνη και τη θρησκεία, ο πολιτισμός περιλαμβάνει νέες περιοχές, νέες νησίδες πολιτισμού, όπως, π.χ., τον πολιτισμό των νέων, τον πολιτισμό της οικογένειας, τον πολιτισμό της πόλης κ.λπ.¹¹

Περιληπτικά, θα μπορούσε να πει κανείς, σε ό,τι αφορά την ιστορία του όρου *πολιτισμός*, ότι αυτός ήταν στενά συνδεδεμένος με τη φύση του ανθρώπου και τη φύση γενικότερα, που περιλάμβανε όχι μόνο την ύλη και τη βιολογία, αλλά όλες τις περιοχές στις οποίες μέχρι τότε εντασσόταν ο πολιτισμός.¹² Η αποσύνδεση του πολιτισμού από τη φύση έγινε χάρη στους εκπροσώπους της Κριτικής του Πολιτισμού και ο όρος φύση έλαβε μεταφυσική υπόσταση.

Ένα σημαντικό βήμα για την κατάργηση της δόμησης ενός αντικειμενικά υπάρχοντος πολιτισμού έκανε ο Max Weber. Σύμφωνα με αυτόν, ο πολιτισμός εξηγείται από μία διαπροσωπική και διεπικοινωνιακή πράξη των ανθρώπων. Στην έκθεσή του για την «αντικειμενικότητα» ισχυρίζεται ότι ο πολιτισμός ξεκινάει, δημιουργείται από τον άνθρωπο και είναι ένα ατελείωτο κομμάτι που βλέπεται με λογική από την άλογη αιωνιότητα των κοσμικών συμβάντων.¹³ Έτσι, λοιπόν, χάρη στον Max Weber τονίζεται ο δομικός χαρακτήρας του πολιτισμού όπου ο άνθρωπος στέκεται στο επίκεντρό του. Το γεγονός αυτό είχε ως αποτέλεσμα να εντατικοποιηθούν οι έρευνες που αποσκοπούσαν στην κατανόηση των μηχανισμών του *συλλογικού* μίας κοινωνίας.

Ο κυβερνητικός ορισμός του πολιτισμού, του οποίου τα επιχειρήματα δεν είναι βιολογικά, εστιάζει στους μηχανισμούς κατεύθυνσης μιας κοινωνίας. Το πιο σημαντικό σημείο σ' αυτό τον ορισμό του πολιτισμού δεν είναι πια η φύση, αλλά το *συλλογικό* της ίδιας της κοινωνίας.¹⁴ Αυτοί οι μηχανισμοί κατεύθυνσης του *συλλογικού* αποτελούνται από ένα πλήθος προσφορών σε συμπεριφορές, τις οποίες γνωρίζουν τα άτομα μιας κοινωνίας. Το καθένα από αυτά μπορεί να τις ακολουθήσει χωρίς να είναι αναγκασμένο γι' αυτό. Μπορεί, όμως, να αποκλίνει από αυτές, αν βέβαια είναι διατεθειμένο να αναλάβει τις ανάλογες συνέπειες.¹⁵ Από τα παραπάνω συνάγεται ότι η σχέση των ατόμων με τον πολιτισμό είναι αμφίδρομη και ότι το άτομο είναι συγχρόνως υποκειμένο και αντικείμενο του πολιτισμού.

Πέρα από αυτό, αξίζει να τονιστεί η δυναμικότητα του πολιτισμού, ότι δηλαδή ο πολιτισμός δεν είναι στατικός, αλλά σχετίζεται με κάτι το δυναμικό. Τα άτομα, που είναι συγχρόνως υποκειμένα και αντικείμενα του πολιτισμού, αλλάζουν (απόψεις, στάσεις), αναθεωρούν ή διευρύνουν τους ήδη υπάρχοντες κοι-

10. Πρβλ. Bausinger, 1980, σ. 62.

11. Πρβλ. Minzel, 1997, σ. 78.

12. Hansen, 1995, σ. 20.

13. Πρβλ. Weber, 1988, σ. 180.

14. Wagenbaur, 1995, σ. 41.

15. Πρβλ. Hansen, 1995, σ. 140.

νωνικούς νόμους συμπεριφοράς.¹⁶

Μετά την εννοιολογική διευκρίνιση του πολιτισμού απομένει να απαντηθεί η ερώτηση τι είναι διαπολιτισμός και ποιον ιδιαίτερο ρόλο αποκτά η πρόθεση «διά». Σύμφωνα με τον Auernheimer, ο όρος πολυπολιτισμός δεν πρέπει να συγχέεται με τον όρο διαπολιτισμός, γιατί ο πολυπολιτισμός παραπέμπει στη συνύπαρξη πολλών πολιτισμών, ενώ, αντίθετα, ο διαπολιτισμός στη σχέση ανάμεσά τους.¹⁷ Μια ιδιαίτερη σημασία προσδίδεται στην πρόθεση «διά». Η πρόθεση αυτή σημαίνει τη συνύπαρξη αλλά συγχρόνως και τον ενδιάμεσο χώρο των πολιτισμών.

Δύο σημεία βασικά για την κατανόηση του διαπολιτισμού: (1) Ο όρος διαπολιτισμός προϋποθέτει ένα όριο, ένα σύνορο, ανάμεσα στους πολιτισμούς, που ξεπερνιέται¹⁸. (2) Ο ενδιάμεσος χώρος που δημιουργείται καθορίζεται ως ένας εσωτερικά πολιτισμικός χώρος.¹⁹ Άρα, λοιπόν, ο διαπολιτισμός περιγράφει τις σχέσεις που ξεπερνούν πολιτισμικά σύνορα και μπορεί να παρουσιάσει αποτελέσματα από υπερβάσεις στον ίδιο πολιτισμό, τόσο σε προσωπικό όσο και σε συλλογικό επίπεδο. Σε επίπεδο συλλογικών φαινομένων, ο διαπολιτισμός παρουσιάζει την ανάπτυξη ενός νέου πολιτισμού, π.χ. του αφρικό-αμερικανικού ή του ινδο-αμερικανικού. Είναι σημαντικό ότι με την υπέρβαση του «δικού μας» και του «ξένου» ο πολιτισμός κατανοείται ως κάτι το δυναμικό.

Η πρόθεση «διά» ανοίγει νέους ορίζοντες στην αντίληψη των πραγμάτων, όχι μόνο γιατί παραπέμπει στον ενδιάμεσο χώρο των πολιτισμών αλλά και γιατί εστιάζει στην ειδική μορφή σχέσεων που συναντώνται στον ίδιο πολιτισμό.²⁰

Ένα σημείο που είναι απαραίτητο για την κατανόηση του διαπολιτισμού είναι ότι αυτός μπορεί να κατανοηθεί σε σχέση με το εθνικό πνεύμα. Λέγοντας εθνικό πνεύμα (σκέψη) εννοείται μία μονοπολιτισμική αυτοαντίληψη, η οποία προϋποθέτει την ομογενοποίηση του πολιτισμού. Ο διαπολιτισμός που ξεπερνάει το εθνικό πνεύμα μπορεί να κατανοηθεί ως δυναμική ανάπτυξη.

Τα κείμενα της μεταναστευτικής λογοτεχνίας έχουν μία διαπολιτισμική δυναμική, γιατί σχετίζονται με συναντήσεις διαφορετικών πολιτισμών και μεσολαβούν διαπολιτισμικά μεταξύ τους, καθώς δεν περιορίζονται μόνο στο να περιγράφουν «το ξένο» ή «τον ξένο», αλλά ασκούν πολιτισμική κριτική. Η μεταναστευτική λογοτεχνία είναι μία διαπολιτισμική λογοτεχνία, γιατί ξεπερνάει πολιτισμικά όρια και ασκεί κριτική.²¹ Το *Διπλό Βιβλίο* του Δ. Χατζή, ως κείμενο της μεταναστευτικής λογοτεχνίας, έχει μία διαπολιτισμική δυναμική. Αναφέρεται σε πολιτισμικές συναντήσεις Γερμανών με Έλληνες και παρουσιάζει επικοινωνιακές φόρμες ανάμεσά τους. Το γεγονός ότι το

16. Πρβλ. Blioumi, 2001, σ. 87.

17. Auernheimer, 1990, σ. 2.

18. Πρβλ. Riegel, Schaladat και Weinberg, 1999, σ. 11.

19. Ό.π., σ. 13.

20. Πρβλ. Blioumi, 2003, σ. 60.

21. Πρβλ. Rosch, 1992, σ. 39.

βιβλίο θεματίζει συναντήσεις δύο διαφορετικών πολιτισμών υπόσχεται την ύπαρξη διαπολιτισμικών στοιχείων, γιατί οι πολιτισμοί δεν παρουσιάζονται ως κλειστά σύνολα, που είναι απομονωμένα μεταξύ τους. Το *Διπλό Βιβλίο* δεν περιορίζεται στο να αποτυπώσει την κοινωνικοπολιτική πραγματικότητα της Ελλάδας ή της Γερμανίας, αλλά κινείται συγχρόνως μέσα σε δύο πολιτισμούς, σε δύο κοινωνίες, και δείχνει τις αλλαγές αντιλήψεων, κοινωνικών ρόλων και συμπεριφορών που επήλθαν με το χρόνο σ' αυτές. Το γεγονός ότι τόσο η γερμανική κοινωνία όσο και η ελληνική δεν παρουσιάζονται στο βιβλίο ως στατικά μεγέθη είναι μία ένδειξη για τη λογοτεχνική διαπολιτισμικότητά του.

4. Περιληπτική παρουσίαση του περιεχομένου του *Διπλού Βιβλίου*

Το *Διπλό Βιβλίο* είναι ένα πολυφωνικό κείμενο με επαναλαμβανόμενα θεματικά μοτίβα. Η ιστορία εκτυλίσσεται στη Γερμανία, όταν στην Ελλάδα υπήρχε η χούντα των συνταγματαρχών. Πρόκειται για ένα μυθιστόρημα που είναι γραμμένο σε απλή, κατανοητή γλώσσα, αλλά εμπεριέχει βαθιά νοήματα. Οι βασικοί ήρωες του μυθιστορήματος είναι ο Κώστας, ένας Έλληνας μετανάστης που δουλεύει στο εργοστάσιο AUTEL, στη Στουτγάρδη, και ένας φανταστικός συγγραφέας με τον οποίο ο Κώστας συνομιλεί.

Το μυθιστόρημα αποτελείται από εννέα κεφάλαια και κάθε κεφάλαιο φέρνει έναν τίτλο που σχετίζεται με το περιεχόμενο του κεφαλαίου. Η παράθεση των κεφαλαίων δεν γίνεται με χρονολογική αλλά με λογική σειρά. Το πρώτο κεφάλαιο δίνει μία γενική εικόνα από τη ζωή του Κώστα στη Γερμανία και από τον εργασιακό του χώρο. Στο δεύτερο κεφάλαιο αφηγείται ο Κώστας τις συνθήκες ζωής και εργασίας του στην Ελλάδα πριν μεταναστεύσει για τη Γερμανία. Το τρίτο κεφάλαιο δείχνει τις εμπειρίες του Κώστα στη Γερμανία και συγχρόνως την αποξένωσή του από την πατρίδα. Στο τέταρτο κεφάλαιο ο φανταστικός συγγραφέας ζωντανεύει με την αφήγησή του σκηνές από τον εμφύλιο πόλεμο των Ελλήνων. Στο πέμπτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η ιστορία της αγάπης του Κώστα με την Έρικα. Στο έκτο κεφάλαιο περιγράφεται ο επαναπατρισμός του Σκουρογιάννη, ενός Έλληνα μετανάστη, φίλου του Κώστα. Θέμα στο έβδομο κεφάλαιο είναι τα συναισθήματα αλληλεγγύης του βασικού πρωταγωνιστή του μυθιστορήματος για τον Γερμανό συνάδελφό του. Ο φανταστικός συγγραφέας αφηγείται στο όγδοο κεφάλαιο την ιστορία της αδελφής του Κώστα, που αναγκάστηκε να συμβιβαστεί με τη ζωή εξαιτίας των αντίξοων καταστάσεων που έζησε. Τέλος, στο ένατο κεφάλαιο αναλαμβάνει ο Κώστας το ρόλο του συγγραφέα, για να τελειώσει με τις δικές του σκέψεις και εμπειρίες το μισοτελειωμένο βιβλίο του «φανταστικού συγγραφέα».

Το μυθιστόρημα είναι πολυφωνικό και η παρουσίαση των δρώμενων γίνεται από την οπτική γωνία των δύο βασικών πρωταγωνιστών.

5. Η μέθοδος της εργασίας

Για την έρευνα των διαπολιτισμικών στοιχείων του *Διπλού Βιβλίου* στηρίζομαι στα τρία κριτήρια που καθορίζουν τη λογοτεχνική διαπολιτισμικότητα από το αντίστοιχο μοντέλο της Μπλιούμη. Σύμφωνα με αυτή, η διαπολιτισμικότητα στα λογοτεχνικά κείμενα καθορίζεται από την ύπαρξη διαπολιτισμικών στοιχείων σ' αυτά, που προέρχονται από την αμφίδρομη σχέση ανάμεσα στο «ξένο» και στο «δικό μας». Τα κριτήρια για την εύρεση της λογοτεχνικής διαπολιτισμικής δυναμικής τα θεωρεί διαπολιτισμικά στοιχεία και τα χρησιμοποιεί ως ερμηνευτικά μέσα για την ανάλυση των κειμένων.²²

Τα κριτήρια που καθορίζουν τη διαπολιτισμική δυναμική των λογοτεχνικών κειμένων είναι τα εξής:

1. Η δυναμική του πολιτισμού

Απαραίτητη προϋπόθεση για τη διαπολιτισμική δυναμική του λογοτεχνικού κειμένου είναι η ύπαρξη σ' αυτό ενός δυναμικού όρου του πολιτισμού, που δεν περιορίζεται στην παρουσίαση μιας υψηλής κουλτούρας, αλλά περιλαμβάνει όλες τις περιοχές. Κατανοούμε τη δυναμικότητα του πολιτισμού, όταν αποδεχόμαστε τις αλλαγές ή τη δυναμική του πολιτισμού και αποποιούμαστε τα στερεότυπα.

2. Η αυτοκριτική

Η αυτοκριτική σε προσωπικό επίπεδο μπορεί να αντιπαρατεθεί προς εύκολες γενικεύσεις ή απολυτοποιήσεις των κοινωνικών και των προσωπικών απόψεων για τον πολιτισμό. Με την αυτοκριτική σε πολιτισμικό επίπεδο, γνωστά σχήματα, αντιλήψεις, ενέργειες, αξιολογήσεις και πρακτικές τίθενται σε αμφισβήτηση.

3. Η διπλή οπτική

Η διπλή οπτική στα λογοτεχνικά κείμενα έχει να κάνει με την έκταση παρουσίασης του «ξένου» και του «δικού μας» από διαφορετικές οπτικές γωνίες. Υπερέχει η οπτική γωνία του «δικού μας» ή επιχειρείται να παρουσιαστούν τα διαδραματιζόμενα από την οπτική γωνία του «ξένου»;

Το μοντέλο της Μπλιούμη για τη διαπολιτισμικότητα στα λογοτεχνικά κείμενα στηρίζεται στις λογοτεχνικές εικόνες του «ξένου» και του «δικού μας» που δομούν τα λογοτεχνικά κείμενα. Αυτό σημαίνει, για την εργασία μου, ότι πρέπει να περιορίζομαι στις εικόνες του «ξένου» και του «δικού μας» και να ρωτώ πως παρουσιάζονται αυτές οι εικόνες και αν υπάρχουν τα τρία κριτήρια παρουσίασης των εικόνων που καθορίζουν τη λογοτεχνική διαπολιτισμικότητα.

Επειδή η ανάλυση του βιβλίου απαιτεί πολύ χώρο, θα παραθέσω μία ενδεικτική ανάλυσή του.

22. Πρβλ. Blioumi, 2003, σ. 60.

6. Ενδεικτική ανάλυση του Διπλού Βιβλίου

Εικόνες του «δικού μας».

«Το ξυλάδικο. Ήτανε μία μάντρα μεγάλη, γύρω-γύρω κλεισμένη με τοίχο. Στην άκρη της πόλης, πάνω στο δρόμο που περνούσε το πρώτο το τραινάκι... καφάσια φτιάχναμε σ' αυτό το ξυλουργικόν εργοστάσιο, τα μικρά κασόνια για τις ντομάτες, τα σταφύλια, τα μήλα... Μαζί μ' αυτά τα καφάσια, κάπου-κάπου κάναμε και τίποτ' άλλες δουλειές ξυλουργικής... Μέχρι και κιβούρια φτιάξαμε μία φορά... Τα κάναμε λοιπόν τα κιβούρια τους κι ήταν κι ωραία. (σ. 28-29).

Από τις αναμνήσεις του βασικού ήρωα για το ξυλάδικο του Βόλου καταλαβαίνουμε ότι πρόκειται για μία μικρή επιχείρηση, όπου διακρίνεται η παραγωγική δουλειά του καθενός. Ο σκοπός της δουλειάς, η παραγωγή, η πελατεία βρίσκονται σε αλληλεξάρτηση, γι' αυτό και αναλάμβανε και η επιχείρηση κάθε είδους ξυλουργικές εργασίες. Έτσι, λοιπόν, το ξυλάδικο του Βόλου δεν ήταν σύμβολο ενός αποξενωμένου κόσμου.

«... Ξαναγύρισα λοιπόν στο ξυλάδικο. Κοιτάζω, τώρα το βλέπω, αλλαγές μεγάλες είχανε γίνει τον καιρό που βρισκόμουνα στο στρατό. Βρίσκω μία μεγάλη ταμπέλα – Ξυλεία Σουηδίας.

... Άνοιξαν μία δεύτερη πόρτα στον πίσω τοίχο, εκεί τη βάλανε την ταμπέλα με το Ξυλουργικόν εργοστάσιο. ...Στο μπροστινό της το μέρος, είχαν αγοράσει καινούργια ξυλεία, κάπου δέκα κυβικά, μαδέρια, δοκάρια, σανίδια διάφορα. ...Είχαν κι άλλη πιο πίσω στο υπόστεγο». (σ. 30).

Μέσα από αυτές τις περιγραφές του Κώστα παρουσιάζεται η εικόνα του ξυλάδικου μετά τη στρατιωτική του θητεία. Η εικόνα του ξυλάδικου είναι αλλαγμένη και ακολουθεί τη διαδικασία του εκμοντερνισμού, που συμβαίνει στην Ελλάδα γενικότερα:

«Σ' αυτά τα χρόνια που πέρασαν τα πράγματα αρχίσανε, λέει, και κάπως στρώνανε στην Ελλάδα – ξεφύτρωσε κόσμος που πιάστηκε από λεφτά. Στα χωριά ξαναφτιάχναν τα χαλασμένα, γκρεμισμένα σπίτια, μέσα στο Βόλο γκρεμίζανε τα παλιά και χτίζαν καινούργια». (σ. 31).

Στην πιο πάνω εικόνα χρησιμοποιείται ένας δυναμικός όρος του πολιτισμού, στον οποίον δείχνονται οι αλλαγές που πραγματοποιούνταν τόσο στο ξυλάδικο του Βόλου όσο και στην Ελλάδα γενικότερα με το πέρασμα του χρόνου.

«Θα σου πω λοιπόν, πως εκεί, σ' αυτό το ξυλάδικο, την αγάπησα την τάξη, τη νόρμα που δεν την ήξερα ακόμα...

Δε μου πήγαινε αυτό το ξυλάδικο με την αταξία, την αναρχία, το κλεψιμίεκο, το ρομίεκο. Τώρα που 'ρθα δω και τα 'δα λίγο πώς είναι τα πράγματα, ακούω και κάτι, τα συλλογίζομαι και μοναχός μου – λέω καμιά φορά με το μικρό το μυαλό μου πως οι Ρομιοί μας το θέλουν όλοι τους το άρτζι – μπουρτζι, που 'χουμε εκεί. Όλοι τους νομίζουν τον εαυτό τους εξυπνότερο από τους άλλους – ο

καθένας τους πιστεύει πως θα είναι αυτός που θα βγει κερδισμένος. Και στο τέλος λέω, βγαίνουμε όλοι ζημιωμένοι». (σ. 41-42).

Στην παραπάνω παράγραφο παρουσιάζονται από τον αφηγητή Κώστα οι συνθήκες δουλειάς του στο ξυλάδικο του Βόλου και αφήνεται να διαφανεί η πολιτισμική αποξένωσή του. Το γεγονός ότι ο Κώστας δεν δείχνει να αποδέχεται τους τρόπους σκέψης των συνεργατών του και απομακρύνεται από αυτούς είναι μία ένδειξη για το ξεδίπλωμα μιας αυτογνωσίας, όπου η εμπειρία της ξενιτιάς παίζει ένα σημαντικό ρόλο.

Το συμπέρασμα του Κώστα για την ελληνική αταξία, το χάος και την ατιμία βγαίνει από τη σύγκριση των εμπειριών του στην Ελλάδα και στη Γερμανία. Το «ξένο» και η σύγκρισή του με το «δικό μας» τον οδηγεί στην αυτογνωσία του, γιατί μέσα από το «ξένο» μπορεί να καταλάβει καλύτερα το «δικό του». Η αυτοκριτική την οποία κάνει ο Κώστας είναι ένα διαπολιτισμικό στοιχείο.

«Τον καιρό της δικτατορίας γίναμε, λέει, πολλοί στην Ευρώπη. Γίναμε πολλοί και δω. Ένα μικρό ρομείο στη Στουτγκάρτη. Κάθε καρδιάς καρύδι. Είμαστε βέβαια εμείς που 'ρθαμε εδώ και δουλεύουμε. Ήταν και κνηνημένοι, που τα κατάφεραν να ξεφύγουν, μπαγκαπόντες, όχι λίγοι μαζί τους... Έχουμε απ' όλα. Το βράδυ, μαζεύονται όλοι, γίνεται μύλος το καφενείο. Οι Γερμανοί μας κοιτούν που γκοφίζουμε, φοβούνται πως όπου να 'ναι θα βγούνε μαχαίρια, πιστόλια, θα σκοτωθούμε –έρχεται κάποτε το γκαρσόν, μας παρακαλεί να κάνουμε ησυχία. Και δεν σκοτωνόμαστε. Συζητάμε. Πολιτική. Κάνουμε αντίσταση στη δικτατορία. Θέλουμε να σώσουμε την Ελλάδα. Κι επειδή δεν τη σώσαμε χτες μ' αυτά που φωνάζαμε, ξαναρχίζουμε σήμερα– από την αρχή και τα λέμε πάλι». (σ. 66).

Ο αφηγητής Κώστας παρουσιάζει την εικόνα της ελληνικής κοινότητας στη Στουτγκάρδη και συγχρόνως εξηγεί τους λόγους της ελληνικής μετανάστευσης. Από την εικόνα αυτή μπορούμε να διακρίνουμε την απόσταση του αφηγητή από τους συντοπίτες του και την πολιτισμική του ευελιξία, η οποία εκδηλώνεται ως ευελιξία για την κατανόηση των τρόπων σκέψης ανθρώπων που έχουν διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο απ' αυτόν.

Η διαφοροποίηση του Κώστα από τους συντοπίτες του όσον αφορά τον έντονο τρόπο συζήτησης δείχνει τη χρήση ενός στατικού όρου του πολιτισμού και την αλλαγή στον τρόπο σκέψης του. Σημαντικό σημείο είναι η πολιτισμική ευελιξία του Κώστα προκειμένου να καταλάβει τον τρόπο με τον οποίο σκέπτονται οι Γερμανοί. Στην προκειμένη περίπτωση έχουμε ένα άλλο διαπολιτισμικό στοιχείο, αυτό της διπλής οπτικής, γιατί δεν κλείνει την οπτική γωνία για το «ξένο».

Εικόνες του «ξένου»

« –Όχι λέει. Θέλω να πω πως αυτό που κάνατε σεις, μαζί με τον άλλον (τον Τούρκο) είναι ατιμία.

– Ατιμία; Εμείς;

Ναι, γεννάου-ακριβώς. Αυτό που κάνατε σεις δεν είναι νόμα. Είναι δουλεία

- σκλαβεράι. Δεν είναι δουλειά για δύο ανθρώπους αυτό – είναι για τρεις. Και τους συνηθίσατε έτσι, τους μάθατε εσείς, ησύχασαν. Και ζημιώνετε όλους τους άλλους... Αυτό που βλέπετε γύρω σας, καλά μεροκάματα, άδειες, κοινωνικές ασφαλίσεις, δεν είναι κανένας παράδεισος. Έχουν αίμα πίσω τους, σφαγές, πολλά χρόνια για να γίνουν έτσι». (σ. 120-121).

Από τον παραπάνω διάλογο ανάμεσα στον Κώστα και το Γερμανό συνάδελφό του εμφανίζεται ο ξένος ως διαφωτιστής και κάπως εξιδανικευμένος. Εξηγεί στον Κώστα ότι αυτός μαζί με τον Τούρκο παραβιάζουν τον εργασιακό νόμο, γιατί δουλεύουν παραπάνω. Τους εξηγεί, επίσης, ότι τα εργασιακά δικαιώματα έχουν πίσω τους μία ιστορία αγώνων των εργατών που είναι βαμμένη με αίμα.

Σημαντικό είναι ότι αυτή η συνάντηση του Κώστα με το Γερμανό τον επηρεάζει και τον οδηγεί σε πολιτισμική κριτική, η οποία φαίνεται καθαρά στην παρακάτω εικόνα.

«Συλλογιέμαι το καφενείο των Ελλήνων. Τόσος κόσμος εκεί και κανένας τους, μωρέ παιδί μου, οι μικροί που παιδεύονται σαν εμένα, οι σοφοί κι οι πολιτικοί κι οι φιλόσοφοι, οι αυριανοί μας ηγέτες – κανένας τους να μην το σκεφτεί πως μπορούσε να 'ναι κι αλλιώς, μπορούσε να 'ναι κι αυτό. Οι ιστορίες τους –σαχλαμάρα και φλυαρία. Οι θεωρίες, τα κόμματά τους, οι πολιτικές τους ιδέες, η αντίσταση στη δικτατορία– παρλαπίπες... και κοίταξε αυτόν. Τρία λόγια και στρογγυλά. Στρογγυλά σαν τα χέρια του». (σ. 120-121).

Σ' αυτή την παράγραφο καταλαβαίνει κανείς την κόντρα ανάμεσα στο «ξένο» και το «δικό μας», όπου το «δικό μας» υποτιμάται και το «ξένο» υπερεκτιμάται. Αξιοπρόσεχτη είναι η αντίθεση ανάμεσα στα λόγια και στις θεωρίες που παραθέτει ο αφηγητής φτιάχνοντας αυτοκριτική σε συλλογικό επίπεδο.

Τα στρογγυλά λόγια, που ακούγονται από το στόμα των Γερμανών, σε συνδυασμό με τα στρογγυλά του χέρια δείχνουν έναν άνθρωπο του οποίου τα λόγια ισοδυναμούν με τις πράξεις του. Αντίθετα, οι Έλληνες, οι συμπολίτες του Κώστα, παρουσιάζονται σαν άνθρωποι που τα λόγια τους και μάλιστα οι θεωρίες τους δεν έχουν σ' αυτούς καμία πρακτική εφαρμογή. Απλώς περνούν τον ελεύθερο χρόνο στο ελληνικό καφενείο και αντιστέκονται με τις θεωρίες τους στη στρατιωτική δικτατορία της Ελλάδας.

Η πολιτισμική κριτική σε συλλογικό επίπεδο που κάνει ο Κώστας είναι ένα διαπολιτισμικό στοιχείο και είναι αποτέλεσμα της σύγκρισης δύο διαφορετικών πολιτισμικών μορφών.

«Είναι καλές γυναίκες οι Γερμανίδες –έχω να το λέω. Τίμιος κόσμος – επειδή είναι λεύτερος. Ο λεύτερος άνθρωπος είναι τίμιος. Δεν θέλουνε τιποτε, δε λένε ψέματα, δεν έχουν υποκορισίες, δεν το κρύβουν γιατί βγήκαν αυτό το βράδυ. Φίφτυ-φίφτυ τον έχουν τον ερωτα – όσα δίνεις τόσα παίρνεις. Χωρίζουμε την Κυριακή το πρωί. Η Γερμανίδα λέει – Ζέερ γκούτ, πως ήταν πολύ καλά. Εγώ της λέω να ξαναιδωθούμε. Εκείνη γελάει ευχαριστημένη, μα πολύ σπά-

νια να το πούμε το πότε. Τ' αφήνουμε έτσι – δε ρωτάμε για το πότε. Και τότε είναι το τέλος – εντσασιόν κι από δω». (σ. 63).

Με την περιγραφή των Γερμανίδων γυναικών δίνει ο βασικός ήρωας, ο Κώστας, μία θετική εικόνα του «ξένου». Το «ξένο» δεν αιτιολογείται με τα μέτρα του «δικού μας», αλλά χαρακτηρίζεται με τις ιδιότητες της τιμιότητας και της ελευθερίας, τις οποίες ο βασικός ήρωας υπερεκτιμά. Το γεγονός ότι ο Κώστας προσπαθεί να καταλάβει τη συμπεριφορά ξένων γυναικών δείχνει μία διαφορετική, χωρίς στερεότυπα προσέγγιση του ξένου. Αυτό το διαφορετικό πλησίασμα του «ξένου», που εστιάζεται σε ό,τι ενώνει τους ανθρώπους, όπως, π.χ., είναι η αγάπη, και δεν κλείνει την οπτική γωνία για τον ξένο είναι το διαπολιτισμικό στοιχείο της διπλής οπτικής.

«Για να πάω το πρωί στο εργοστάσιο παίρνω το μετρό, παίρνω το λεωφορείο, αλλιώς δεν προφταίνω. Το βράδυ όμως άμα σχολάσω, πάω με τα πόδια, χειμώνα και καλοκαίρι. Για να φτάσω στο σπίτι πρέπει να περάσω από το κέντρο της πόλης, τη μεγάλη τη λεωφόρο, με τις ρεκλάμες, τα καταστήματα, τα μπαρ, τις βιτρίνες. Τα φώτα της έχουν ανάψει. Κι αν θέλεις να ξέρεις, εγώ πολύ τα αγαπάω τα φώτα της πόλης. Περισσότερο απ' τον ήλιο της μέρας. Είναι, λέω κάποτε με το μικρό το μυαλό μου, τα νέα μας μάτια, του δικού μας κόσμου του σημερινού. Τα ηλεκτρικά τα φώτα τα βλέπουν καλύτερα. (σ. 54-55).

Μέσα από αυτές τις περιγραφές μάς παρουσιάζει ο Κώστας μία εικόνα της πόλης της Στουτγάρδης και αφήνει να διαφανεί η κοινωνικοποίησή του στην ξενιτιά. Η όλη συμπεριφορά του δείχνει ένα νέο τρόπο οργάνωσης της ζωής του, όπου ο παράγοντας χρόνος και οι έντονοι ρυθμοί της ζωής παίζουν σημαντικό ρόλο.

Σχετικά με την παρουσίαση της γερμανικής πόλης, διαπιστώνεται ότι αυτή αντιπροσωπεύει το μοντερνισμό και μπορεί να βοηθήσει τον βασικό ήρωα στο να κατανοήσει το σημερινό κόσμο. Αυτή η εικόνα της γερμανικής πόλης δεν φέρει ειδικά χαρακτηριστικά μιας γερμανικής πόλης, αλλά συμβάλλει σε μία αλλαγή συμπεριφορών του βασικού ήρωα, που προκύπτει από την επαφή του με ένα ξένο πολιτισμικά περιγυρο.

Σ' αυτή τη θέση χρησιμοποιείται μία δυναμική προσέγγιση του πολιτισμού, όπου φαίνονται οι αλλαγές στη διαμόρφωση του τρόπου ζωής του βασικού ήρωα.

7. Αξιολόγηση της πρακτικής εφαρμογής των κριτηρίων για τη λογοτεχνική διαπολιτισμικότητα

Η (ενδεικτική) ανάλυση του *Διπλού Βιβλίου* έδειξε ότι το έργο αυτό παρουσιάζει μία λογοτεχνική διαπολιτισμικότητα, γιατί ενυπάρχουν σ' αυτό τα κριτήρια της δυναμικής των πολιτισμών, της αυτοκριτικής και της διπλής οπτικής.

Το κριτήριο της δυναμικής του πολιτισμού συναντάται τόσο σε εικόνες του «ξένου» όσο και του «δικού μας» και δείχνει τις αλλαγές που επήλθαν με το χρόνο σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο. Η αυτοκριτική πραγματοποιείται με

άμεσο τρόπο και αφορά τους τρόπους σκέψης των Βολιωτών και της ελληνικής κοινότητας στη Στουτγάρδη. Παραδείγματα διπλής οπτικής, τέλος, έχουμε στην παρουσίαση των Γερμανών στο ελληνικό καφενείο, όπου ο Κώστας αντιδρά πολιτισμικά για να καταλάβει πώς σκέφτονται οι Γερμανοί θαμώνες, καθώς επίσης στην παρουσίαση των Γερμανίδων γυναικών.

Βιβλιογραφία

- Primärliteratur: Chatzis Dimitris: *Das doppelte Buch*, Köln: Romiosini Verlag, 1983.
- Auernheimer G. (1990), *Einführung in die interkulturelle Erziehung*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Bausinger, Hermann: «Zur Problematik des Kulturbegriffs». In: Wierlacher, Alois (Hrsg.): *Fremdsprache Deutsch I*. München: Fink, 1980.
- Biondi F. - Schami R. (1981): «Literatur der Betroffenheit. Bemerkungen zur Gastarbeiterliteratur». In: C. Schaffernicht (Hrsg.), *Zu Hause in der Fremde. Ein bundesdeutsches Ausländer-Lesebuch*. Fischerhude: Verlag im Bauernhaus, S. 124-136.
- Blioumi A. (2001), *Interkulturalität als Dynamik. Ein Beitrag zur deutsch-griechischen Migrationsliteratur seit den siebziger Jahren*. Tübingen: Stauffenburg Verlag.
- Blioumi A. (2003), *Interk. Training am Beispiel der Migrationsliteratur Info Deutsch als Fremdsprache* (Febr. 2003).
- Chiellino Carminé (Hrsg.) (2000). *Interkulturelle Literatur in Deutschland. Ein Handbuch*. Stuttgart//Weimar: Metzler Verlag.
- Frederking, M. (1985), *Schreiben gegen Vorurteile. Literatur türkischer Migranten in der Bundesrepublik Deutschland*. Berlin: Express Edition.
- Hansen K. (2000), *Kultur und Kulturwissenschaft. 2. Auflage*, Tübingen; Basel: Francke Verlag.
- Krems R. (1990), «Geschrieben von "inländischen Ausländern": Die Migrationsliteratur in der Bundesrepublik Deutschland». In: *Informationen, Deutsch als Fremdsprache*, (17) 1, S. 46-60.
- Minzel A. (1997), *Multikulturelle Gesellschaften in Europa und Nordamerika. Konzepte-Streitfragen-Analysen-Befunde. 1. Auflage*. Passau: wissenschaftsverlag.
- Rieger, S. - Schahadat, S. - Weinberg, M. (1995), *Interkulturalität. Zwischen Inszenierung und Archiv*, Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Rösch H. (1992), *Migrationsliteratur im interkulturellen Kontext*. Frankfurt/M.: Verlag für interkulturelle Kommunikation.
- Rösch H., «Migrationsliteratur im DaF-Unterricht», In: *Informationen Deutsch als Fremdsprache*, 27, 4 (2000), S. 376-396.
- Wägenbaur T., «Kulturelle Identität oder Hybridität?», In: *Lili* 25 (1995) Heft 97, S. 22-47.
- Weber, Max: «Die Objektivität sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis». In: Winkelmann, Johannes (Hrsg.): *Max Weber: Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*. Tübingen: Mohr Siebeck 1988.
- Zielke-Nadkarni (1993), *Migrantenliteratur im Unterricht. Der Beitrag der Migrantenliteratur zum Kulturdialog zwischen deutschen und ausländischen Schülern*. Hamburg.